वे॰ सा॰ शब्दव्यवहारादेर्हेतुरवगतं ग्रामं अयमग्निर्वैश्वानरो यो ... इति ... वैश्वानरपदं ... [illegible]
६१ प्रयुक्तः विश्वस्मात् ... भुवनाय ... [illegible] ... गत्वेति प्रयुक्तः वैश्वानरस्य तु
मस्तो ... इति देवतायां अतः ... [illegible] ... वैश्वानरः स्यादीश्वरस्तु
... साक्षादित्यादिति जैमिनिः वैश्वानरो ब्रह्म भवितुमर्हति द्युमूर्धत्वादिश्रवणात् ... [illegible]
नो वैश्वानरस्य द्युमूर्धत्वादिना द्युलोकाद्यवयवत्वेन जगतो वैश्वानरत्वं ... यते न वेदमीश्वरादन्य
त्र संभवति किंच केन आत्मा किं ब्रह्मेति ... ईश्वरे मुख्यः वैश्वानरशब्दस्तु ... [illegible]
ते विश्वश्चासौ नरश्चेति विश्वानरस्य ... विश्वानर एव वैश्वानरः आत्मशब्दो जीवव
दुपपद्यत इति तस्मादीश्वरो वैश्वानरः १८ इति प्रथमाध्यायस्य द्वितीयः पादः द्युभ्वाद्यायतनं स्वश
ब्दात् तृतीयस्याद्यपादस्य ... प्रधानं भोक्ता ... द्युभ्वाद्यायतनं भवेत् ... प्रसिद्धेर्भोक्तृत्वा
... [illegible] ... सर्वज्ञत्वादि ... मुण्डको
पनिषदि श्रूयते यस्मिन् द्यौः पृथिवी चान्तरिक्षमोतं मनः सह प्राणैश्च सर्वैः तमेवैकं विजानथ आत्मा
नमन्या वाचो विमुञ्चथ ... द्युलोकाद्याश्रयं ... आधारे ... श्रुतं ... आत्मानं जानीत
... [illegible] ... वाचो विमुञ्चथ ... [illegible]
... तत्र संशयः किं द्युभ्वाद्यायतनं ... आत्मा किं वा प्रधानमथवा ... इति ... [illegible]
वायुना ... लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च भूतानि ... [illegible]
... द्युभ्वाद्यायतनत्वाद्युपपद्यते प्रधानं ... [illegible] ... वायता ...
भोक्ता ... तमेवैकं जानीथ आत्मानमित्यात्मशब्दादिति प्राप्ते ब्रूमः ... [illegible] ... आत्मत्व सा॰
... योरसंभवात् ... [illegible] ... निरञ्जनः परमं साम्यमुपैति ... ६१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

संजा॰
दीक्ष

ीहृनः ८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वे॰भा॰ एकस्य जीवस्य दार्ष्टान्तिकत्वाद् महदादिनैमित्तिकत्वं अप्रसक्तादिति ... तं चेत्ते वैनाशिकविरुद्धः।
११ धर्मप्रतिपादकत्वात् न च जीवस्यासाधारणत्वं युज्यते अनित्यत्वप्रसंगात् न हि नित्यत्वे च मोक्षः
कृत्स्नगुणक्षयो वा स्यात् तस्मात् प्रायणाभावेन ... स्यात् ... वाहिपद ... न सिद्धिः पत्युरसा
मंजस्यात् सूत्रमाह तटस्थेश्वरवादो संयुक्तो न युज्यते युक्तो कुलालस्य यानानि यं तस्य
संभवात् न युक्तोऽधिष्ठातृत्वादिदोषादेः ... अप्रयुक्तेन न दृष्टं ... इति विशेषतः पूर्वार्ध
पक्षोपपत्त्याधिकरणे जगतो निमित्तमुपादानं चेश्वरस्य ... तदेतदसहमानाः तार्किकशैवादयः के
वलमीश्वरस्य निमित्तत्वमेवाभ्युपगमन्ते युक्तिं चाहुः यथा कुलालो मृदादानमूलं दण्डचक्रादीनि प्रयुञ्जन् कर्ता दृ
भवति तथा तटस्थ ईश्वर इति ... न युक्तं केवलनिमित्तत्वं वैषम्यनैर्घृण्यदोषप्रसङ्गात्
कर्मानादित्वपरिहृतो दोष इति चेन्न प्राणिकर्मापेक्षत्वादिति चेन्न ... प्रमाणाभावात् ... ग
म्ब तत्परत्वादागमस्य ... क्रियते न तटस्थत्वमीश्वरस्य ... उपादानत्वं
विरोधात् तस्मान्न तटस्थेश्वरवादो युक्तः उत्पत्त्यसंभवात् सूत्रमाह जीवोत्पत्त्यादिके पंचरात्रोक्ते
युज्यते न वा युक्तं नारायणव्यूहवत्समाराधनादिवत् युज्यते ... जीवोत्पत्तिर्न युज्यते तु
... पंचरात्रमतं ते भगवानेको वासुदेवो जगदुपादानं निमित्तं च त
समाराधनध्यानज्ञानैर्भवबन्धच्छेदः तस्माद्वासुदेवात्संकर्षणाख्यो जीवो जायते ... प्रद्युम्नः।
स ... मनः ... अनिरुद्धोऽहंकारः ... देवा ... इति तत्र वासुदेवं तदा
... यत्तु जीव उत्पद्यते इति तद् ... प्रमाण
... जीवस्य ... धर्मफल ... त्वेन यो
विनाशः ... । ... जीवस्याधर्म ... पूर्वमनुपहितत्वात् ... रा॰म॰
११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

न्ष्यावादित्वात्ततः कौशीतकिब्राह्मणोपनिषदि बालाकिना अजातशत्रुं प्रति ब्रह्मत्वेनादित्यादिषु प्रोक्तासु
दृष्टेषु ब्रह्मत्वेनोक्तेषु राजा तन्निराकृत्य स्वयमेवाह यो वै बालाके एतेषां पुरुषाणां कर्ता यस्य वैतत्कर्म स वै वे
दितव्य इति तत्रेयं संशयः कर्मणः स्पन्दस्य चलनवाचित्वात्प्राण इति प्राप्तम् ... चलनं प्राणस्य
त अथवा पूर्ववाचित्वात् कर्मणः अदृष्टस्य पुरुषाणां कर्ता जीवः जीवस्यादृष्टस्वामित्वात्सर्वथा न परमात्मेति
प्राप्ते ब्रूमः नात्र कर्मणा स्पन्दचलनमपूर्वापूर्वं वा किं त्वेतं जगदभिधीयते इति कर्मेति ब्रूमहे: स त्रिजग
दाधितेत्कर्मपदस्य प्रयोजनोऽभिधीयते पुरुषमात्रकर्तृत्वं तर्हि कथं कालिकत्वमेव वा कर्मपदस्य अस्मिन्नेकवाक्य
प त्वेन एवं योजनीयानि हे बालाके त्वया ये पुरुषाः प्रोक्ताः ... कर्ता स एव वेदितव्यः ननु ते पुरुषाः अ
पवादि किमनेन षोडशानां कर्तेति संकोचेनेत्यत उक्तं जगदादिरूपं कार्यं एतत्वं वेदितव्यं इति कर्तृत्वं जगत्कर्तृत्वपर
मात्मन एव न जीवप्राणयोः एवं च समाप्तिरानोत्प्रस्तावादित्वदोषो न संभवति अत एव ताभ्यां प्रतिज्ञाय
उक्तपुरुषान्तर्भूतो बालाके ... किं से त्वेनेन न वाचेन प्रस्तावादित्वमापाद्य राजा स्वयं ब्रह्म विवक्षितं इ
त्याजीवो भूत्वा न त्वा बालाके रिवदत्तोऽपि प्रस्तावादित्वं स्यात् न च न युक्तम् न स्मात् ... जगत्कर्ता परमात्मैव ना
क्यान्वयात् ... आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यः संसारी वा परमेश्वरः संसारी पतिजायादिभोगसाधनात्मा स्वीकृता
न आत्मनस्तु कामाय ... संसारिणं मन्वानः परमेश्वरत्वं विधीयते बृहदारण्यके चतुर्थाध्या
ये मैत्रेयीभार्या प्रति याज्ञवल्क्यः पतिरुवाच इति आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्य इति
श्रीगीता ... न वा अरे पत्युः कामाय पतिः प्रियो भवति आत्मनस्तु
कामाय पतिः प्रियो भवति इत्यादिवाक्यैर्भोग्यप्रीतिप्रयुक्तात्मनः संसारित्वसूचनात् ...
पत्यौ प्रीतिं कुर्वती भार्या न पत्युः ... प्रीतिं करोतीति ...
रत्र प्रीतिं कुर्वति ... तस्मात्संसारीति प्राप्ते ब्रूमः एतत्प्रकरणोपक्रमे मैत्रेय्या वि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

संहितत्वप्रामाण्यस्य कामाक्षेत्रादवचनत्वात्: प्रामाण्यप्रामाण्यं च ... तत्र ... ग्रहस्य
स्वातन्त्र्यमननेनोपजनो विद्यते नित्यत्वं कादाचित्क: प्रामाण्यं तदानीं प्रज्ञानां सा ह्यात्रिंशत् ... द्वैतं प्रमाण
प्रादेशिकत्वं यते तस्मात्कारणत्वे प्रमाणस्य हेतुः कारणत्वेन चाकाशादिषु परमाणुषु चतुर्भिः
द्रव्यमात्र समवायो जगतां नानुपलभ्यते पदार्था नपुनः प्रत्यक्षाणां गुणस्वरूपविरोधतः सर्वत्र मा
क्षित्यादिपिता सोऽसत्कारणविद्यते अतः कार्यत्वे समस्तानां पुनः प्राकारणेन: प्रत्यक्षेण समवायेनाद
कार्याणां विषयः सामान्यविशेषः पदार्थत: समवायिकारणं समवायानुमापकः नपुनः संयोगसमवायावेतौ मतौ
कार्यविरोधः प्रतीतेः प्रामाण्यं चैतत्कारणत्वात् अपाकृतं अत्र आत्मनः आकाशस्य समवायित्वेन नारीयकेऽपि च
3 त्वं दातृत्वमिति सौम्यदने प्रादेशेन तेजोऽप्सु जलेनैव तस्य दातृत्वेनैव कैश्चित् प्रोक्तं तस्य जलेनैव लोकान्
प्रतिबुद्धकेवलमात्राप्रवृत्ते प्रमाणादिप्रमाणदानेन केवलं कार्यकारणविरोधः किं नु कारणस्वरूपेणैवाये
रा पिण्डत्वे सोऽपि दत्ता आकाशादिनि तद्दातृत्वेनैव कार्यत्वावगमाने नैतद्दोषेनुमानं हाहा मत्त आकाशादि
नामकर्म प्रतिनियतकं चान्यसाधारणं कार्यत्वमाकाशादित्वात् स्वरूपलक्षण अनेन विरोधनं यत्कार्यं समवायि इति
भेदः सः भवतु नाम स्वरूपविपदादिषु कर्मच विवाद: विपदादानपवनान्तर्भावप्रसङ्गात् अतिहिताप्रवृत्तिः
स्त्री वा बोधायैव हितं दृष्टान्तः: नान्यविषये जनान्तः पृथिव्यादिकानि न क्वापि विवादः स्थित्यपि तदुक्तं नो
क्रमेण प्रसत्तेनान्यत्र सर्वेणा चरमपत्नीचिह्नत्वात् समवायेनाभिधानात् यत्नेन पृथ्वीनामिधानेन दृष्टान्तत्वामि
वा प्रायश्चित्ते नैवार्थानामभीप्सिताप्रार्थं कपालसन्तान: स्वप्रायेनैतिनिष्कर्तृत्वं प्रभावतारणानामिति व्याजं तस्मादेकं नि २
चातवनत्वात् संसारज्ञानापत्तेः जगत्कारणसमन्वयः जगदाविर्भावात् दुःकर्तापुरुषार्थलभ्यं प्राणिजीवपरा
प्राप्य कर्मेति चरणेन प्राणिना जीवानां वैचित्र्याद्विनाशेन जगदाधारीकर्मणा दुःखमानुष्ठितं तेन नः कर्ता परमात्मैव न राम०
१५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वे. भा.
१०

गीं इति याज्ञवल्क्यस्य एतद्वै तदक्षरं गार्गि ब्राह्मणा अभिवदन्त्यस्थूलमनण्वह्रस्वमिति तत्राक्षर-
शब्देन प्रणवो ब्रह्म वाभिधीयत इति संदेहे प्रणव इति तावत्प्राप्तम् लोके अक्षरसमाम्नाय इत्यादौ
अक्षरशब्दप्रसिद्धेः प्रणवस्याक्षरस्योपास्यत्वश्रवणाच्च इति प्राप्ते ब्रूमः परमेवाक्षरमेतस्मिन्नक्ष-
रे गार्ग्याकाश ओतश्च प्रोतश्चेति आकाशपर्यन्तस्य सर्वस्य धारकत्वोक्तेः प्रणवस्य तदसं-
भवात् किंचास्थूलमनण्वह्रस्वमित्यक्षरे सर्वसंसारधर्मनिषेधात् न देहस्याक्षरस्य प्रशासने गार्गि सूर्याच-
न्द्रमसौ विधृतौ तिष्ठत इत्यक्षरस्य जगद्धारकत्वमुच्यते तथा एतद्वै तदक्षरं गार्ग्यदृष्टं द्रष्टृ अश्रुतं श्रो-
५८ त्र इत्यादिनाप्यदृष्टत्वादेः प्रधानादिवैलक्षण्यं चाम्नातम् तदेतत्सर्वं न प्रणवे घटते तस्मात् ब्रह्मै- प
वाक्षरं ईक्षतिकर्मव्यपदेशात्सः प्रश्ने श्रूयते त्रिमात्रेणोङ्कारेण परं ब्रह्म वा परं ब्रह्मलोकफलोक्तादेव
ब्रह्मलोकमश्नुते इति तत्र जीवघनात्परात्परं त्विति उत्तरवाक्ये परं ब्रह्म क्रममुक्तिः फलमिष्यते प्रश्नो-
पनिषदि श्रूयते यः पुनरेतं त्रिमात्रेणोमित्येतेनैवाक्षरेण परं पुरुषमभिध्यायीतेति तत्र ध्येयं हिरण्यगर्भा-
ख्यमपरं ब्रह्म किं वा परं ब्रह्मेति संशये सत्यपि परमिति श्रवणे स सामभिरुन्नीयते ब्रह्मलोकमिति कर्मलाभ-
न्नलोकप्राप्तिश्रवणात् परब्रह्मध्यानस्य परमपुरुषार्थस्य तावन्मात्रफलत्वानुपपत्तेः परं पुरुषमिति
शब्दविशेषणमपरस्मिन्नपि ब्रह्मण्युपपद्यते तस्यापि स्थूलापेक्षया परत्वादिति प्राप्ते ब्रूमः परमेव ब्रह्मा-
भिध्येयम् ईक्षतिकर्मव्यपदेशात् ध्येयत्वेनाभिधानात् स एतस्माज्जीवघनात्परात्परं पुरिशयं पुरुषमीक्ष-
त इति तावत्प्रत्यक्ष्यते तस्यायमर्थः यत्र परं ब्रह्मलोकं प्राप्तः [illegible] जीवघनाद्धिरण्यगर्भादु- राम
त्कृष्टं हिरण्यगर्भं [illegible] परमात्मानं पश्यतीति तदेतत्प्रवाहः परमात्मस- २०
एव वाक्यार्थ [illegible] ध्यानविषयस्य पुरुषस्य [illegible] सन्निधानात् भवतु
ब्रह्मलोकप्राप्तिमात्रं फलं क्रममुक्तिसंभवात् तस्मात्परमेव ध्येयं दहर उत्तरेभ्यः दंचमान दहरः को

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

छां०भा० सर्वान्नितिष्ठतः ॥ किं च प्राणाप्यायनेन नानि लोके बालवृद्धिं यन्ते म्रियमाणस्य नाशापि प्राणानिर्गच्छतो ना
१८ दौर्घल्येति स्वप्नः प्रागाः देवानां प्राणानां प्रकृत्वमाह न वै वाचो न चक्षूंषि न श्रोत्राणि न मनांसि च ते प्राण इ
त्येवाचक्षते इति तस्मात्प्राणात्मत्वात् माप्नितत्वानानि प्राण इत्युपमः नानिमन्तुः प्राणोऽमृतो यद्येवं तस्मात्प्राण
सोऽवधानि ता हि नाना गतानां स्वस्वविषयेभ्यो निसमसिवाचापि समवेत प्राणो ऽसमः प्राणोऽयं संचर
श्वासं सन्नत्र पवनेऽति प्राणास्वस्व पारेश्म साभावमाह अयमेकोऽमेदः १ नर्पप्राणाः सर्वादेवा
५ गादेवि सर्वमवसेत्र योर्दृहस्यमर गोमानेभावमभिधाय प्राणानिर्गमन प्रवेशाधीनरणो त्वाने दर्शय
ति अनेनैव मदिमे दोने वा गादीनां प्राणरूपत्वं प्राणनामकत्वं गौणम् स्वाभिन्नत्वमात्रेण प्राणानुवर्ति
त्वात् अवहारमेव स्वाभाव्यानुपलब्धे सर्वस्वविषयं परिच्छिद्यालोचकानीन्द्रियाणि प्राणानां देहस्य
चेतनात्तस्माद्देवेलक्षण प्राणात्तसाक्षात्प्रयोगी इत्यामूर्तिं इति प्रिया अनेनैवाप्रदेशात् नवमा
च सिकरणार्थमर्थात् नामरूपव्याकरोति जीवः कर्ता प्रदेश्वरः अनेन जीवेनेत्युक्तेर्व्याकर्त्रा जीवः इति जी
नावयः पञ्चेन्द्रियानमन्त्रिये स्वर्गं सञ्जीवेन जीवो प्राणः प्राणन्दुष्पाठ न सोऽहं लक्ष्यते तत्तुः ईश्वरेणाभूते पुच
मुक्तेरन्योऽमिति कथे प्रमान योर्नामरूपयोः जीव एव स्रष्टा स्यान्न कृतः अनेन जीवेनेत्याह
प्रव्याकरवाणीति जीवरूपत्वेन इह श्रवणादिति प्राप्ते ब्रूमः जीवेनानुप्रविश्येति प्रवेशानेव जीवो
न्वेति सन्निहितत्वात् जीवेन व्याकरवाणीति सुतैव अवहितान्वयत्वात् न हि जीवस्य गिरिनिर्माणे शक्तिरस्त
ईश्वरस्य सर्वशक्तिप्रयुक्तः परस्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते किं च व्याकरवाणीत्युत्तमपुरुषोऽपीश्वर
पदे समञ्जसः तस्मादीश्वरस्यैव नामरूपयोः स्रष्टृत्वं किं च पदार्थेषु तेषां एतेषां देवाः इति छां०भा०
ब्रूमः तस्मादीश्वरस्य सर्वकर्तृत्वमिति सिद्धम् इति करणस्याप्यादित्य ... १९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नोरिह सुखदुःखप्राप्तिर्भवतीत्यकृताभ्यागमप्रसङ्गः ... वोत्पत्त्यादिकं न युक्तं इति ... याधायस्यादि
नीयः पादः २ न वियदश्रुतेः तत्तायस्यादिमाह व्योमापि तत्र जायते वा हेतुत्रयविवर्जनात् जनि
श्रुतेस्तस्य गौणत्वान्नित्यं व्योम न जायते एकज्ञानात्सर्वबुद्धेर्विभक्तत्वाच्च जनिश्रुतेः वियदेकारो
कत्वाच्च ... व्योम जायते तैत्तिरीयेतस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः इति श्रूयते तत्राका
शः नित्यं न तु जन्मवत् कुतः आकाशोत्पादकस्य समवाय्यसमवायिनिमित्तकारणत्रितयस्यासंपाद
नात् तत्र संशयादिः स्फुटः संभूत इति जनिश्रुतिरसंप्रतिपन्ने ब्रह्मकार्येव छान्दोग्ये ... गुणयो
गात् एवं तावत् तस्मादनाद्यनंतं व्योम न जायत इति प्राप्ते ब्रूमः एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानं तावद्वेदांते
षु डिंडिमः तच्च व्योम्नो ब्रह्मकार्यत्वे ... ब्रह्मणो व्यतिरेकादुपपादयितुं शक्यम् नान्यथा किं
चाकाशं जायते विभक्तत्वात् घटवत् न चाहेतुसिद्धो यमात्मा ... प्यस्याकाशप्रसिद्धेः नापि व
स्वरूपेणैकांतिकत्वं सर्वात्मकस्य ब्रह्मणः कस्माच्चिदपि भेदस्य दुर्भणत्वात् जनिश्रुतिश्चात्यतिबाधि
... भवति यत्तु कारणत्रितयासंभव इत्युक्तं आरंभवादे त्रितयापेक्षायां ... विवर्तवादे तदनपे
क्षत्वात् तस्मादेतस्मादेवात्मनो ब्रह्मणः कारणाद्व्योम जायते एतेन मातरिश्वा व्याख्यातः द्वितीयमाह
वायुर्नित्यो जायते वा ... जन्मकीर्तिनात् ... न तु सन्निमितादेव नित्यत्वे ... न जायते अयं नतो
पसंहारः ... वियदुज्जायते वायुः स्वरूपं ब्रह्मकारणम् तैत्तिरीयके ... आका
शाद्वायुरिति श्रूयते ... गौणत्वं ... वायुर्जनेरनुक्तत्वात् ... जीव ...
मुख्यत्वाभिधानात् ...
...
वायुः उत्पत्तिमत्त्वे ... तस्मात् ...

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वे०भा० प्रेरणाने श्राप्रवरित... रः ...नुपरित्यागश्चेति दोषद्वयं पुरीनद्ध
३० ...ज्ञानकोटीतन्यानां द्वितीयस्य निषेधस्य वैयर्थ्यं वा ...जिनेऽपि स्वस्वदेहमात्रसंप्रायते तस्मात्सम
स्ता ...प्रणवस्याहोनद्विविकल्पः प्रक्षुम्भविष्णुतिग्रं ...निपातविशिष्टाः तृतीयाधिकरणमारचयति
यकोव्यानियमेनात्र वृत्तेस्पृतत्र वृत्तद्वंद्विदेशिवाक्यजोमि यनुकोऽपिवृत्ते कर्मविशेषपरिच्छेद
द्वाविंद्विलक्षणः सएव वृत्तेर्ब्रह्मानंदपायेपुनर्भवान् यथासमुद्रेविप्रजलबिंदुः सएव
पुनरुद्भुतस्मर्यः तथासमुक्तो ब्रह्मण्यापन्नो जीवस्सएव वृत्तेत इति नियं तु मम उत्कृत्ता यः कोऽपिप्रवृत्त
ते इतिप्राप्ते ब्रूमः विशेषः उपन्यासः विह्ररूपो जीवः कर्मविपाकवेष्टितो ब्रह्मणा विमद्धा विद्विंद्वत्वे
स्थितः इति वैषम्यम् यथा गांगोदकपूर्णः पिहितद्वारः कांचनकुंभः समुद्रे प्रक्षिप्तः पुनरुद्धियते तत्रतत्र
5 गांगजलं पुनर्विवेक्तुं शक्यते तथा सएव जीवः पुनरुत्तरेताम स्वनएवमुक्तिरा ह्याप्राथक्रोवावराहो वा हिंसेवा
कीटोपतंगोवा दंष्ट्रीवा मशकोवा यथद्भवंती तित्तदवभवंति आब्रह्मस्तंबाद्यो जीवाः सर्वेः पूर्वं य... शरीरं प्राप्य
वर्तते तत्तएव जीवास्मात्परिशुद्धमात्मानं उत्कृष्टं प्राप्नुवंतीत्यर्थः न च समो ब्रह्मप्राप्तस्य जीवस्य पुन
रभ्युत्थानं उपपत्तिः स्वप्नवत् ...स्वाच्चाधिकसत्वेनततुद्वैजीवोद्भवसंभवात् तस्माद्यः सुप्तः सएव प्रति
बुध्यते सुषुप्तेर्हि संपत्तिः परिशेषात् चतुर्थाधिकरणमाह किं मूर्छे का जाग्रदादौ किं वा स्यात्तरं भवेत् स्वर्नैव
स्थानत्रयसिद्धांते नैकाजाग्रदादिषु नजायत्स्वप्नयोरैकादेवाभावात् सुप्तता सुखादिविकल्पनेन तावस्यान्ता
लोकसाम्सता जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिभ्योऽन्यस्याः मूर्च्छावस्थायाः प्रसिद्धत्वात् मूर्च्छा जाग्रदादावेवं नभावि प्राप्तेद्रू इति
मः पारिशेष्यादवस्थांतरं ...नानैवम् ...तत्स्वप्नेषु ...भावः द्वैतप्रतीत्यभावात् नापिसुषुप्तोऽपि ल
क्षणत्वात् स्वप्नः सुप्तान्स्वप्नवदन्नः ...मुख... विरूपमुखोति ...स्वा
सः प्राणांतेकंपादियुक्तः यथाहि ...दहादेव ...दिनाभावान्न ...बालकः दिग्... तथा वा० भ०
३१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

लोकं हि संपरिष्वक्तः प्रश्ननिरूपणम् [illegible] धमदे [illegible] पादस्य [illegible] स्यामिति श्रुते
[illegible] लेन [illegible] रे [illegible] भस्तेननि
[illegible] इत्यानतेः पंचम्यामाहुतावेवं [illegible] जावरो [illegible] नः एवं पादनिपादन प्राणोपाधिको जीवः शरी
रांतरं प्राप्तिवेलायामितो निर्गच्छन् भाविशरीरबीजैः सूक्ष्मभूतैर्वेष्टितो निर्गच्छति पंचभूतानां सर्वत्र सुलभ
त्वेन अतो नयन स्थानिर्दिश्य कल्पादिनि प्रापेर्म: भूतमात्रस्य सुलभत्वेपि देहबीजानि न सर्वत्र सुलभानीति स्मा
दितो नेन व्यानि किंच जातो पाधिभूतेंद्रियाणां भूताधारमंतरेण परलोके गमनं न संभवति जीवनदशायामदृशे
नाम श्रूनिश्चेवमाह पंचम्यामाहुतावापः पुरुषवचसो भवंतीति अस्यायमर्थः धुलोकपर्जन्यपृथिवीपुरुष
योषितः पंचपदार्थाः उपासनार्थमग्नित्वेन परिकल्पिताः तेष्वग्निषु स्वर्गापवर्गभुनगतं [illegible] जीव आहुति । स
त्वेन परिकल्पितः श्रद्धा [illegible] जीवस्वर्गमारुह्य भोगेन कर्मणि क्षीणे पर्जन्यमुपनित्वा वृष्टिरूपेण भूमि
रा । प्राप्य ब्रह्मादिरूपेण पुरुषं प्राप्य रेतोद्वारेण योषितं प्राप्य विशरीरं गत्वा तितनोत्र [illegible] दिना निदेहः
शीर्जातिभूतानि जीवेन सह धुलोकादिपंचस्थानेषु गत्वा गर्भे पंचमे स्थाने शरीरभावं प्राप्य पुरुषवचा द
६ शस्थानि भवंति तस्मात्कीर्जैर्वेष्टितएव जीवेतः परलोकं गच्छति [illegible] [illegible] तिसांपये
तमतेवं च द्विनायमाह स्वर्गादेवाहीनानां [illegible] अयः स्वानुश्रयोपायो [illegible] वसंपात [illegible] नाजुलिनुषा
पुरुषाने ज्ञानमंत्रस्या भोगित्वादेकेभ विचेपनः चरणोजितः सानुशयः कर्मान्तरे [illegible] स्वर्गानुप
भुज्यमानो वरोह [illegible] श्रुत्यतः गच्छति अनुशयो नाम कर्मशेषः जीवस्य नद्धो न इति युक्तेः नचा
स्वर्गादवरोहतो नुशयं संभवति अनुशयफलस्य [illegible] व भुक्तत्वात् अतएव चरेकविषयाः
क्रतियान्संपातमुषित्वाथैतमेवाध्वानं पुनर्निवर्तते इत्याह संपातलमेनं कर्मणा स्वर्गमितिनि संपातः
कर्मसमूहः संपातः शब्देन क्रियापावत्संपातनमं कर्मफलानि: शेषं कर्मभुक्त [illegible] स्थित्वा अर्थः तस्मात्कर्मा:

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वे० सा०
५८

त्वाद्वद्वैतायं आत्मेति तूपगच्छन्ति ग्राहयन्ति च इति यस्मात् ज्ञानाज्ञानात्मकत्वेन यापर्यन्तमात्मतयापरवा अ
त्मत्वेन विज्ञानीयात् दुःखदुःखी विशेषणतः औपाधिकाविवेकेन स्वात्मत्वेनैव गृह्यतां गृह्णन्त्येवं महावाक्यैः
तत्त्वमसीत्यादिवाक्यार्थं यथार्थप्रतिपाद्यं ब्रह्मणस्तु जीवेन सह अखण्डतादिरूपफलतोऽसौ दुःखदुःखी जीवव
त्प्राणोपक्लप्तविरोधाः इति प्राप्त ग्रसः वस्तुतो ब्रह्मस्वरूपत्वेऽपि सतो जीवस्यान्तःकरणोपाधिकत्वात् दुःखित्वादि
संसारधर्म इति विवक्षितेऽजीवब्रह्मवाचार्येण प्रतिपादितं सतो नामात्मविरोधाभावात् अत्र तत्त्वेनैव गृहीतां ब्रह्म आत्मता
नाद्ब्रह्मास्मि अयमात्मा ब्रह्म इत्यादि श्रुतिभिः सत्यो बहिः आत्मत्वेनैव ब्रह्म गृहीतमिति तत्त्वमसीत्यादि
ब्रह्मवादैः स्वच्छिन्नाग्राह्यं त्यपि तस्मादात्मत्वेनैव गृह्णातु तु प्रतीकेन हि सः न तो ह्याधिकरणस्य चय
ति प्रतीके न हि स ब्रह्मनाम ब्रह्मादि भेदतः जीवप्रतीकानां ब्रह्मदृष्टिविधाने प्रतीकस्योपासकत्वहानि
प्रसंगश्चेत्ताः अप्रतीसोऽनुपिपन्नत्वानाप्रत्याहृतदृष्टिरोपणा मनो ब्रह्मेत्युपासीत आदित्यो ब्रह्मेत्यादेशः
[illegible] इत्यादिषु ब्रह्मदृष्टिसंस्कृतं मन आदित्यादि प्रतीकमुपास्यं न तु प्रतीकमुपासकेन स्वात्मतया ग्राह्यो
न च प्रतीकस्य ब्रह्मकार्यत्वात् ब्रह्मतादात्म्यभेदभावाद्गुणीत्वाद्ब्रह्मण्यभिन्नत्वाद्ब्रह्मदृष्ट्योपास्यत्व प्रतीकस्योपा
सकस्य जीवस्य च भेदाभावेन कल्पनमविद्यादिति प्राप्तस्त्रमः यदि ब्रह्मकार्यत्वं प्रतीकस्य ब्रह्मत्वं मवलोक्यतानाः
दाप्रतीकरूपमवविलीयेत घटशरावमृद्रूपेणैव विलयदर्शनात् यदि ब्रह्मत्वमवलोक्येत तदा जीवत्वापायेमन्तु
पासककर्तृत्वेन च दोषास्योपासकत्वरूपत्वेन कार्यकारित्वं जीवब्रह्मत्वे च तत्प्रतीकोच्चेन तदा नो भेदे एव उदो
मभिन्नयोः प्रतीकोपासकयोर्नास्ति कल्पनाऽयमना तस्मात् प्रतीकस्य नाहंदृष्टिः अतः दृष्टिकर्तव्यं चतुर्थाधिकरणा
माह किं मनआदिष्वेव प्रतीकेषु आदित्यादिष्वन्यतमदृष्टिरपि उतब्रह्मदृष्टिरपि इत्युपासनोत्तरफलत्वेन उत्कर्षविफल
त्वात् ब्रह्मदृष्ट्युक्तानाम्बितनं अन्योपासनाफलं दृष्टं ब्रह्मत्वानिष्पात्तुपासनं मनो ब्रह्मेति तादृशरूपत्वात्
दृष्टिं ब्रह्मणि कृत्वा ब्रह्मोपासनीयं ब्रह्मणः फलप्रदत्वेन पापरहितत्वादिति प्राप्तस्त्रमः ब्रह्मणस्तु ब्रह्मत्वात्
छितिकृष्टमनानिरुक्तैव लोके हि निकृष्टे उत्कृष्टबुद्धिः कार्यारोपणं न तु उत्कृष्टे इति किं च मनो ब्रह्मेत्युपासीत
त्यत्र ब्रह्मशब्दस्य तत्पुरुषत्वेन उद्देशकोऽभविष्यति मनः शब्दस्य नितिपदत्वेन मुख्योर्थो बाधः यथा राम०
५८

गौ० म०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पिकादौचित्तैकोऽमृतोऽव्यक्तस्य सदोषः चितेः तस्मादन्योऽयमव्यक्तात्तदेवमधिकरणचतुष्टये
न ब्रह्मपदार्थः सोऽधिनः तत्त्वब्रह्म मिथ्यात्वेन सुखदुःखकर्तृत्वभासेनापि जीवोऽसंगत्वेनैवेति श्रो
भिनत्ति सत्त्वं श्रेष्ठे जीवेन न देवासंगत्वमनुभाविनमनस्यैव पुनः प्रतिबोधेनानित्यत्वशंकापत्तेरित्याशंक्य
कारणत्वं मादिसर्वव्यवहारलोपे ऽपि मरणेऽपि जीवविनाशोऽनर्थकं नीयं इति दर्शितम् तस्मान्नोपपद्यते
भक्षालेऽयमर्थो हि पंचमाधिकरणमाह ब्रह्म किं सविशेषरूपमेव वा रूपमेव वा द्विविधरूपमिति संशये ब्रह्म
स्याद्भयात्मकम् नीरूपमेव वेदान्तैः प्रतिपाद्यमपूर्वत्वेन रूपं त्वनूद्यत इत्युभयत्वं विरुद्ध्यते नदेतच्चैव
व्याप्तत्वात् द्विरूपत्वयोरपि ब्रह्मप्रतिपादकत्वमिति स्थूलत्वमनादित्वादिरूपं तयोनीरूपम् तस्मात्तूभयात्म
कं ब्रह्मेति प्राप्ते ब्रूमः नीरूपमेव यथाशास्त्रं प्रतिपाद्यम् मानान्तरासिद्धत्वात् जगत्कर्तृत्वादिकरूपं तु ब्रह्मणः हि
त्वादिकं सकलैकं वा यत्वादि स्वरूपं तु मानेनापवर्गं तु फलम् उपासनायामह एतेन नु नात्यर्थेन प्रतिपाद्य
ते न चानुमानस्य प्रतिपादकत्वे उभयोरेकत्वमेकस्मिन् वस्तुनि स्वरूपत्वं नीरूपत्वयोर्विरुद्धत्वान्न तस्मादत्रा
प तत्र विषयस्वरूपत्वस्याप्रसिद्धत्वान्नीरूपमेव वस्तु तत्त्वं सिद्धम् एतेनावशेषनिषेधनिर्णीतोऽवा
ति चन्द्रः ब्रह्मात्तिविकरणमाह प्रत्यापि नेति नेति निषिद्धमपवादाना हि इत्यादौ ब्रह्मजगतोर्निषेधे
तेषु प्रश्नापि वा केवलमिति प्रपंचेन ब्रह्मसहितं प्रपंचं निषेधयेन अनिर्देश्यत्वं सत्त्वं च ब्रह्मैकस्य प्रपंचस्यैव वा
देवादबहनत्वोद्रूपेमूर्तं चामूर्तं चेत्येवं निषेध्य ब्रह्मणो अनाख्येयत्वं नेत्यत्र लक्षणा तु न नेत्रपम वा
त्वाकाशलक्षणमूर्तमूर्तं रूपं प्रत्याख्यान इदं हेतु ब्रह्मणो देशमिदमत्रम आत्मन आदेशो नेति नेतीत्यस्याय
दर्शः रूपद्वयकथनानन्तरं नेति नेतीति श्रुत्या द्वेतावेव निषेध्येते नेति नेतीति अथ ब्रह्मोपदेश इति तत्पूर्वपक्षो मा
भूत् जगतत्रयं ब्रह्म आधारेन फलप्रपंचस्य निषेधो नेति निषेधः स्यान्न त्वनो हि तावेव ब्रह्मणापि निविधानः
पुष्टः • ब्रह्मणामात्मनानिषेधाधिकारः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

३

णुफ्लोरः [illegible] अनुग्रहो [illegible] यजमानो [illegible] न चाग्रहग्रहः [illegible] स्येनं ग्रह
णः फलदानत्वानुपपत्तिः अग्रहत्वे तु पशाविति [illegible] इति तत्राभिसंभवात् त
स्य कृतत्वे [illegible] दृष्टिः कर्तव्या आदित्यमत [illegible] पशुपाणे [illegible] समाप्तः आदित्यदत्तं दृष्टिरेव
आदि [illegible] आदित्यानां [illegible] कोके मेणः फलं
ति [illegible] दृष्टयः [illegible] आदित्ये देवताप्रतीकं कृत्वा
क [illegible] दृष्टिः कर्तव्या विपर्यये [illegible] आदित्य [illegible] कार्येणैव द्वौ दोषे
कर्मणो [illegible] नियमः [illegible] इति प्राप्ते ब्रूमः आदित्यादिमत्य [illegible] कर्तव्या [illegible]
संस्कृतस्य कर्मणः फलातिशयसंभवात् विपर्यये तु कर्माणि आदित्यादेवतादीनां संस्कारार्थं किं न फलाति
ति न ह्यक्रियात्मिका देवता फलस्य साधनं भवत्यन्यपादेवतायाः साधारणत्वेन [illegible] मान यजमानके
फलसाम्यप्रसंगः तस्मादंगेष्वादित्यादयः कर्तव्याः [illegible] संभवात् [illegible] मात् नाः
[illegible] नियम उपास्ता [illegible] विद्यते [illegible] सा [illegible] नियमो न हि [illegible] त्वान
मनेन [illegible] स्यानि [illegible] धीसमाधान हेतुत्वात् [illegible] आहा [illegible]
मिति [illegible] यः [illegible] प्रति [illegible] विशेष [illegible] दिति [illegible] मः परि
शेषा [illegible] नियम्यते [illegible] न [illegible] नोपासितुं [illegible] तामि [illegible] संभवात् नाः
[illegible] नियम [illegible] विशेषात् [illegible] आसीने [illegible]
यते [illegible] वेदिक [illegible] कर्मस्वेत [illegible] विशेषा [illegible] दिनं नियम्यते मनोनुकू
लस्तु [illegible] त्र [illegible] यत्रेन [illegible] इति [illegible] यमः प्राचीनप्रवणे
[illegible] नियमो [illegible] तेन [illegible] नियमः [illegible]

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

त

२.८३३

8

वेदान्ताधि[illegible]रण
माला प. ५८

वेदान्त अधिकरण माला

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham